

Diferenciace mezd v ČR: vývoj v minulém desetiletí a mezinárodní srovnání

Jiří VEČERNÍK*

1. Úvodem

Ekonomická a společenská transformace po roce 1989 vyvolala – prostřednictvím restrukturalizace vlastnictví a liberalizace pracovních smluv – výrazné pohyby rovněž v rozdělení a struktuře mezd. V návaznosti na naše předchozí studie (Večerník, 1991, 1995) zde nabízíme širší pohled na pohyb v rozdílech ve výdělcích a zdroje těchto pohybů. Ptáme se, jak se zvýšila návratnost vzdělání v odměňování, jak byly posíleny pracovní pobídky a do jaké míry se Česká republika přibližuje vyspělým kapitalistickým zemím, pokud jde o rozsah a hlavní zdroje mzdové diferenciacie. Bohužel pouze některé z těchto otázek lze zodpovědět v úplnosti. Databáze mzdových a příjmových šetření je totiž dosti omezená, a tak jen několik málo proměnných může být sledováno systematicky v časovém a mezinárodním srovnání.

V první části shrnujeme dostupnou literaturu a analyzujeme vývoj mzdové diferenciacie u nás, spolu s jejími hlavními faktory z hlediska pracovníků. Ve druhé části pak ukazujeme pozici České republiky v rámci mezinárodního srovnání. Docházíme k závěrům, že (1) zavedení tržní ekonomiky vedlo k výraznému růstu diferenciacie, (2) „komunistický“ model převážně demografické determinace mezd je do značné míry nahrazován „kapitalistickými“ tržními charakteristikami, (3) „socialistická privilegia“ sekundárního sektoru mizí ve prospěch lepší mzdové pozice terciárního sektoru, jakkoli se situace v jeho rámci mezi jednotlivými odvětvími liší, (4) zatímco politická privilegia mizí, nerovnosti spojené se sektorem vlastnictví nabývají na důležitosti a (5) mzdová diferenciacie se blíží modelu charakteristickému pro západní země.

Vývoj mzdové diferenciacie se snažíme uchopit nejen kvantitativně, ale také jako kvalitativní a systémovou změnu. *Schéma 1* ukazuje odlišné kontexty, v nichž jsou rozdíly ve výdělcích generovány – počínaje obecným ekonomickým cílem, který se mění z tzv. „extenzivního“ růstu (v němž je nákladům věnována jen malá pozornost) k „intenzivnímu“ růstu (který zahr-

* Sociologický ústav AV ČR (vecernik@soc.cas.cz)

Autor touto cestou děkuje Ondřeji Vychodilovi za významnou pomoc, kterou mu – v rámci redakcí požadovaného urychlení vzniku české verze – poskytl při překladu původně anglického textu do češtiny.

A full English version of this paper is available at the journal's Web site:

<http://www.financeauver.org>.

SCHÉMA 1 Mzdová diferenciacie v príkazové a tržní ekonomice

charakteristika	příkazová ekonomika	tržní ekonomika
<i>obecný ekonomický cíl</i>	objem produktu (extenzivní růst)	produktivita, efektivnost (intenzivní růst)
<i>generátor nerovnosti</i>	stát a (pouze okrajově) trh práce	trh práce a (výrazně) rovněž stát
<i>rozdělování podle</i>	reprodukce pracovní síly	znanosti, výkon
<i>hlavní faktory rozdílů</i>	pohlaví, věk, těžká manuální práce	lidský kapitál, podnikání
<i>úloha vzdělání</i>	státní investice produkující malé rozdíly	individuální investice produkující velké rozdíly
<i>úloha věku</i>	generace, akumulovaná loajalita (lineární růst)	kariéra, akumulovaná zkušenost (parabola)
<i>preferovaná odvětví</i>	hornictví, hutnictví, těžké strojírenství	finance, špičkové technologie, odborné služby
<i>manažerská prémie je poskytována za</i>	politickou pozici, vyhýbání se riziku	inovace, přebírání rizika
<i>rozdíl veřejného a soukromého sektoru</i>	neexistuje	výrazný

nuje mnohem lepší využití zdrojů včetně lidského kapitálu). Namísto komunistické mzdové nivelizace, kdy malé rozdíly refletovaly hlavně reprodukční náklady pracovníků (zejména zvýhodňující vykonavatele namáhavé fyzické práce), se otevírá prostor pro vyjádření individuálních příspěvků k produktivitě práce a efektivnosti produkce. Realita se však neproměnila ani jednoznačně, ani skokem – schéma znázorňuje pouze jakési ideální typy, zatímco ve skutečnosti se jedná o pozvolný vývoj odehrávající se na více rovinách.

2. Mzdová diferenciacie v ekonomické transformaci

Transformace k tržní ekonomice s sebou přinesla dříve neexistující příležitosti pro soukromé podnikání, zaměstnání v zahraničních firmách a ohodnocení vyšších manažerských pozic. Vysoké platy také dostali zaměstnanci finančního sektoru a státní úředníci na vyšších úrovních. Celkově se otevřela možnost odměňovat práci podle schopností a výkonu. Zejména nově založené a zahraniční firmy měly volnost v určení výdělků a snažily se tedy přilákat kvalifikované lidi podstatně vyšší mzdou. Mobilita pracovních sil se zvýšila tím, že mnozí lidé našli lépe placená zaměstnání, byli pobízeni k budování kariéry, zakládali nové firmy nebo hledali práci v zahraničí. Po odstranění státní regulace mezd pak i bývalé státní podniky dostaly do rukou větší pravomoc při odměňování zaměstnanců. To vše přispělo k odstranění mzdové nivelizace.

Růst mzdových rozdílů byl současně zmírněn některými opatřeními. V roce 1991 byla zavedena dříve neexistující minimální mzda a hned poté zvýšena. Po dobu dalších několika let však byla zmrazena a až v roce 2000 překročila hladinu existenčního minima pro dospělé osobu. Růst mezd byl kontrolován sankční regulací do roku 1992, kdy došlo k částečné liberalizaci mezd. Ve státních podnicích však regulace nadále pokračovala, byť v mírnější formě. Po jejím přechodném zrušení na začátku roku 1993 byla

znovu zavedena a až v roce 1995 definitivně odstraněna. Fakt, že chování firem se po jejím zrušení nijak výrazně nezměnilo, může být považován za důkaz její faktické neúčinnosti (Flek, 1996).

2.1 Empirická evidence

Základním datovým zdrojem je statistika mezd založená na šetření u podniků. Zastoupení firem v tomto šetření nebylo vždy stejné. Do roku 1992 byly zahrnuty pouze podniky se 100 a více zaměstnanci, od roku 1992 podniky s více než 25 zaměstnanci a od roku 1997 podniky s více než 20 zaměstnanci. Organizace pojišťovnictví, peněžnictví a veřejného sektoru byly zahrnuty bez omezení. V letech 1993–95 bylo rozdělení mezd Českým statistickým úřadem (dále ČSÚ) pouze odhadováno, v letech 1996 a 1997 byla opět zahájena šetření zahrnující (podle doporučení Eurostatu) výběr z jednotek s 1 až 999 zaměstnanci a všechny větší organizace. Od roku 1998 se namísto uvedených šetření používá databáze *Informačního systému o průměrném výděлку*, zpracovávaná zlínskou společností Trexima pro Ministerstvo práce a sociálních věcí.

Statistiky mezd poskytované ČSÚ nebo pod jeho kontrolou jsou nejlepším zdrojem základních údajů o změnách mzdové diferenciace v čase, a to přesto, že reprezentativní zahrnutí menších jednotek je zpravidla spojeno s obtížemi. Protože se však v tomto příspěvku zaměřujeme na rozdělení mezd a identifikaci jeho různých faktorů na individuální úrovni, musíme použít mikroekonomická data, jež dovolují statistickou analýzu. Závislou proměnnou je v nich výdělek, tedy všechny formy mezd a plateb ze závislé pracovní činnosti včetně daní a příspěvků placených zaměstnancem, avšak bez povinných odvodů zaměstnavatele. V některých případech zahrnujeme rovněž pracovní příjmy samostatně výdělečně činných osob. Tato definice výděлку odpovídá definici používané *Luxembourg Income Study* (Smeeding – Coder, 1993), a je tedy vhodná pro mezinárodní srovnání.

Pro naše účely jsou nejlepším zdrojem individuální data ze šetření příjmů domácností – z mikrocenzů z let 1988, 1992 a 1996. Jejich výhoda spočívá v tom, že zahrnují velké soubory domácností plně reprezentativní pro celou populaci. Nevýhodou však je, že s výjimkou posledního mikrocenzu neobsahují důležité proměnné jako odvětví nebo povolání dotazovaného. Dalším omezením striktní srovnatelnosti je skutečnost, že zatímco před rokem 1989 byly údaje o mzdách poskytovány přímo zaměstnavateli, v dalších letech už jsou pouze sdělovány respondenty. V zájmu srovnatelnosti se statistikou mezd a konzistentního pozorování vývoje v čase omezujeme naši analýzu mikrocenzových dat pouze na osoby pracující na plný úvazek, s vyloučením družstevních rolníků. Důvodem je, že tato skupina měla specifický režim odměňování, byla vyňata z povinnosti platit daň ze mzdy a nebyla zahrnuta do mzdových šetření.

Pro některé další proměnné a otázky můžeme rovněž použít sociologické výzkumy. Pro sledování vývoje v počáteční fázi transformace je používán výzkum *Sociální stratifikace ve východní Evropě po roce 1989* (Chase, 1998), (Večerník, 1998). Pro longitudinální pozorování mohou sloužit výzkumy *Ekonomická očekávání a postoje* (EOP) probíhající v letech 1990 až 1998; v některých z nich je zahrnuta řada podrobnějších charakteristik zaměstnání, jako je vlastnický status a velikost podniku, členství v odborech, ved-

TABULKA 1 Diferenciace mezd podle decilů (procenta a koeficienty)

decily a koeficienty	mzdová šetření hrubá mzda				mikrocenzny hrubá mzda			EOP čisté příjmy		
	1989	1993	1997	1999	1988	1992	1996	1993	1996	1998
1	4,7	4,4	4,6	4,4	5,3	5,0	3,9	4,8	4,4	4,3
2	6,5	5,6	5,9	5,8	6,6	6,1	5,5	5,6	5,3	5,2
3	7,3	6,6	6,9	6,7	7,4	6,9	6,6	6,4	6,3	6,2
4	8,2	7,4	7,7	7,5	8,3	7,7	7,5	7,2	7,1	7,2
5	9,1	8,4	8,5	8,3	9,2	8,5	8,4	8,1	7,9	7,9
6	10,1	9,4	9,3	9,1	10,0	9,4	9,4	9,0	8,8	9,0
7	11,0	10,7	10,2	10,1	10,9	10,4	10,4	10,5	10,0	10,1
8	12,2	12,2	11,0	11,4	12,0	11,7	11,8	12,1	11,4	11,8
9	13,7	14,6	13,1	13,8	13,3	13,8	14,1	14,1	14,3	14,2
10	17,2	20,7	22,8	22,9	17,0	20,5	22,4	22,2	24,5	24,1
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
poměr 10:1	3,7	4,7	5,0	5,2	3,2	4,1	5,7	4,6	5,6	5,6
Robin Hood Index	14,1	18,2	17,1	18,2	13,2	16,4	18,7	18,9	20,2	20,2
Giniho koeficient	–	–	–	–	0,19	0,23	0,24	0,25	0,27	0,27

pramen: Mikrocenzny 1989, 1992 a 1996; mzdová šetření 1989–1997; EOP leden 1993, leden 1996 a duben 1998

poznámky: – Výsledky výzkumů EOP zahrnují také osoby samostatně výdělečně činné.

– *Robin Hood Index* nebo také *koeficient úplného vyrovnání*. Jestliže spočteme odchylky každého kvantilového podílu od rovnoměrného rozložení a dělíme dvěma, pak dostaneme hodnotu odpovídající podílu příjmů, které by bylo třeba přerozdělit pro dosažení rovnoměrného rozložení. Stejný výsledek obdržíme napočtením odchylek přesahujících zvolený kvantilový podíl. Matematicky jde o polovinu průměrné odchylky dělené průměrem.

– Giniho koeficient. Graficky je odvozen od tzv. Lorenzovy křivky, která vzniká kumulativním rozložením příjmů od nejnižšího k nejvyššímu příjmu. Giniho koeficient představuje poměr plochy mezi křivkou a diagonálou představující úplnou rovnost k celkové ploše trojúhelníku. Matematicky jde o očekávaný absolutní rozdíl v příjmu mezi kterýmikoli dvěma náhodně vybranými příjemci vztažený k průměru.

lepší zaměstnání atd. (Flanagan, 1995), (Večerník, 1998), (Lorenz – Hřaba – Pechačová, 1999). Jinou možnost poskytuje výzkum SIALS (*Second International Adult Literacy Survey*); ten mj. umožňuje připojit mezi proměnné lidského kapitálu různé druhy „gramotnosti“ při zpracovávání informací (Večerník, 1999).

2.2 Celková nerovnost

Dostupná data ukazují, že po roce 1989 se předtím dlouho stagnující mzdová diferenciace dala do pohybu. Podle mzdových šetření narostl decilový poměr v období 1989–1999 z 2,45 na 2,8, tj. o 14 %. Podle mikrocenzových dat se uvedený ukazatel v období 1988–1996 dokonce zvýšil z 2,44 na 3,11, tj. o 27 %. Musíme však mít na paměti, že decilový poměr, který představuje podíl nejnižší hodnoty desátého decilu k nejvyšší hodnotě prvního decilu rozdělení mezd, nebere v úvahu příjmy právě nejnižších a nejvyšších 10 % příjemců. Pokud porovnáme průměry nejvyššího a nejnižšího decilu, vyjde nám podíl ještě vyšší a jeho změna v čase je navíc výraznější. Různé zdroje vedou k odhadu 6:1, pokud jde o poměr průměru vysokých výdělků k průměru nízkých výdělků v polovině roku 1990, což je hodnota téměř dvojnásobná v porovnání s rokem 1989 (*tabulka 1*).

Statistická evidence o mzdové diferenciaci po roce 1989 není zcela jednoznačná. Podle statistiky mezd se zvýšení rozdílů projevovalo v jednotlivých obdobích různě. Zatímco do roku 1992 byly nejrychlejší změny zazname-

nány ve vysokých mzdových kategoriích, které se posunuly směrem nahoru, po roce 1992 se rovněž začaly posouvat nižší mzdové kategorie, a to směrem dolů. Ani pozdější statistická šetření mezd, ani sociologické výzkumy však nepotvrzují výrazný propad nižších kategorií pracovníků. S jistotou lze tedy říci jen to, že nejvyšší mzdová kategorie výrazně zvýšila svůj podíl na rozdělovaném příjmovém balíku, zatímco nejnižší mzdová kategorie zůstala stabilní nebo alespoň téměř stabilní. To znamená, že rozdíly ve středním pásmu rozdělení mezd se relativně zúžily a velká část mzdových rozdílů zůstala nadále stlačena.

Změna celkového rozpětí mezd zobrazuje pouze jakýsi abstraktní „prostor nerovností“, nikoli však samotné konkrétní rozdíly. Nevypovídá ani nic o faktorech, které je určují – stejné rozdíly mohou totiž být generovány různými faktory. Důležitější otázkou, než jak velké mzdové rozdíly jsou, je to, jak skutečně „fungují“ na trhu práce a v podnikatelském prostředí při oceňování různých charakteristik zaměstnání a výkonu pracovníků. Další, související otázkou je, jakým směrem a jakým tempem se různé rozdíly pohybují. Vzhledem k omezené varietě charakteristik zaměstnanců ve statistických mezd a příjmových šetřeních může být bohužel takový obraz poskytnut v mnohem menším výběru rozměrů, než bychom si přáli a než bychom potřebovali.

2.3 Demografické faktory

Nízký status kvalifikovaných pracovních sil, převaha politických kritérií a uplatňování „principu potřeb“ v komunistickém režimu vedly při určování mezd pracovníků k výraznému převládnutí demografických faktorů nad faktory ekonomickými (Večerník, 1998). V bývalém Československu byla nerovnost mužů a žen nejdůležitější vysvětlující proměnnou mzdové diferenciace. Důležitý byl rovněž věk, a to v důsledku souběhu svého „generačního“ a „kariérového“ významu. Převažoval ovšem význam generační – s příslušníky „zakladatelské generace“ komunistického režimu (představujícího ono opěvované mládí roku 1948) se zacházelo lépe po celou dobu jejich života a vysoký věk se nakonec postupně stal speciální kvalifikací pro vysoké řídicí funkce. V porovnání s pohlavím a věkem měly kvalifikační předpoklady a náročnější pracovní dovednosti jen malou váhu (Večerník, 1991).

Regresní analýza dat z let 1988 a 1996 ukazuje výrazné, ba přímo revoluční změny ve struktuře mezd (*tabulky 2a a 2b*). Zatímco v roce 1988 samotný faktor pohlaví vysvětloval 30,5 % variance mezd, v roce 1996 už to bylo pouze 12,6 %, tedy méně než polovina. To samozřejmě neznamená, že se takto dramaticky zúžila rovněž mezera mezi mzdou mužů a žen – váha uvedeného faktoru se pouze snížila v kontextu měnící se struktury mezd. Také váha věku (měřeného v naší analýze pětiletými kategoriemi) se snížila na polovinu a celkový příspěvek demografických charakteristik (pohlaví a věku dohromady) k vysvětlení variance mezd se snížil ze 40 na 17 %. Oproti tomu význam vzdělání (měřeného zde jen podle čtyř základních stupňů) vzrostl z 11 na 20 %. V relativně krátkém čase se tak vzdělání stalo nejdůležitějším faktorem mzdové diferenciace.

Regresní analýza provedená odděleně pro muže a ženy ukazuje některé odlišnosti. Váha věku je stále poněkud vyšší u mužů než u žen, zatímco váha vzdělání je o něco důležitější u žen než u mužů. Oba faktory dohromady ur-

TABULKA 2a Regresní analýza (ln) mzdy v závislosti na pohlaví, věku a vzdělání: nestandardizované koeficienty beta

nezávisle proměnná	1988		1996	
	1	2	1	2
<i>pohlaví (muž)</i>	0,380	0,366	0,358	0,369
<i>věk:</i>				
25–29	0,139	0,109	0,177	0,108
30–34	0,223	0,203	0,225	0,154
35–39	0,274	0,264	0,251	0,194
40–44	0,315	0,304	0,256	0,222
45–49	0,317	0,308	0,257	0,223
50–54	0,316	0,316	0,254	0,211
55–59	0,246	0,245	0,192	0,149
60–	0,055	0,059	0,174	0,295
<i>vzdělání:</i>				
odborné		0,060		0,157
středoškolské		0,143		0,421
vysokoškolské		0,329		0,746
<i>konstanta</i>	8,212	8,103	9,433	9,211
<i>adj. R²</i>	0,398	0,475	0,172	0,365

pramen: Mikrocensus 1989 a 1996

poznámky: Vynechané kategorie: věk do 24 let, základní vzdělání.

Všechny koeficienty jsou významné na hladině < 0,001.

TABULKA 2b Regresní analýza (ln) mzdy podle pohlaví, věku a vzdělání: přehled adjustovaných R^2

nezávisle proměnná	1988		1996	
	univariate	aditive	univariate	aditive
<i>muži a ženy</i>				
pohlaví	0,305	0,305	0,126	0,126
věk	0,078	0,398	0,036	0,172
vzdělání	0,111	0,475	0,195	0,365
<i>muži</i>				
věk	0,159	0,159	0,073	0,073
vzdělání	0,096	0,244	0,210	0,267
<i>ženy</i>				
věk	0,112	0,112	0,040	0,040
vzdělání	0,145	0,276	0,247	0,293

pramen: Mikrocensus 1989 a 1996

poznámka: Všechny koeficienty významné na hladině < 0,001.

čují mzdy žen ve větší míře, než je tomu u mezd mužů. Při porovnání součtů koeficientů determinace založených na jediné proměnné s výsledky dosaženými postupnou multivariační analýzou vidíme, že zatímco u mužů je první hodnota vyšší než druhá, u žen je tomu naopak. Rovněž výsledky průzkumu SIALS potvrzují hypotézu, že u mužů působí charakteristiky vzdělání a zkušeností poměrně samostatně (takže jedna může být nahrazena druhou), kdežto u žen se předpokládá současné splnění obou požadavků.

Dostupná data nám bohužel neumožňují dospět k výsledkům, jež by ukázaly, které charakteristiky pracovníků vlastně vyplnily prostor „uvolněný“ slabším účinkem pohlaví a věku a přitom ani zdaleka ne zcela zaplněný rostoucím vlivem vzdělání. Lze předpokládat, že namísto demografických charakteristik se více uplatňuje typ zaměstnání, odvětví a sektor vlastnictví. To však nelze sledovat v mezičasovém srovnání, protože proměnná zaměstnání (definovaná prvním dvojčíslím kódu ISCO), stejně jako podrobně definovaná proměnná odvětví byly zahrnuty až do šetření z roku 1996. Jediným způsobem, jak odstranit tento nedostatek, je použít retrospektivní informace, tak jak to učinili Daniel Münich, Jan Švejnar a Katherine Terrell (1999). Retrospektiva mezd však může být vychýlena nadhodnocením příjmů minulých a podhodnocením příjmů současných.

2.4 Výnosy ze vzdělání a zkušenosti

Podle předpokladů, které uvádí teorie lidského kapitálu, vzdělání a zkušenosti určují produktivitu práce, a tím tedy i výdělek pracovníků (Becker, 1964). Z tohoto úhlu pohledu náleželo komunistické Československo k zemím, v nichž byla vzdělání přisuzována hodnota nejnižší. Bylo tomu tak v porovnání nejen s vyspělými západními ekonomikami, ale také se zeměmi střední a východní Evropy. Po období natolik nepřátelském vůči lidskému kapitálu a investování do něj bylo tedy možné očekávat výrazný obrat a rychlý nárůst pracovních výdělků lidí s vyšším vzděláním, a to navzdory problematickému charakteru znalostí a diplomů získaných v komunistické éře.

Mzdové rozdíly podle vzdělání skutečně během transformace výrazně narostly. V porovnání s průměrem zaznamenali v letech 1988–1996 zaměstnanci s pouhým základním vzděláním (což je však rychle mizející kategorie) pokles z 90 na 70 %, zatímco vysokoškolsky vzdělaní posílili svoji mzdovou pozici ze 134 % v roce 1988 na 165 % v roce 1996. Relace mezd mezi pracovníky se základním a vysokoškolským vzděláním u obou pohlaví dohromady narostla v tomtéž období z 1,48 na 2,37, přičemž v roce 1996 byla o něco vyšší u mužů než u žen. Nejvyšší nárůst výdělku v absolutním i relativním vyjádření byl zaznamenán u mužů a žen s vysokoškolským vzděláním (*tabulka 3*).

Pro měření výnosů ze vzdělání a zkušeností podle standardního postupu zde používáme Mincerovu rovnici (Mincer, 1974) ve tvaru:

$$\ln(y) = b_0 + b_1s + b_2e + b_3e^2$$

kde $\ln(y)$ = přirozený logaritmus mzdy, s = roky vzdělání a e = roky zkušeností. Proměnná vzdělání je, jak je obvyklé, získána jako průměrný počet let potřebný k ukončení konkrétního typu vzdělání, přičemž proměnná zkušenost je spočtena jako věk minus roky vzdělání minus šest. Pro rozlišení mezi výnosy z různých úrovní vzdělání používáme rovnici ve tvaru:

$$\ln(y) = b_0 + b_1sv + b_2ss + b_3su + b_4e + b_5e^2$$

kde b_1sv = dummy pro vyučení, b_2ss = dummy pro středoškolské vzdělání a b_3su = dummy pro vysokoškolské vzdělání, přičemž základní vzdělání slouží jako referenční kategorie.

TABULKA 3 Mzdy podle vzdělání a pohlaví (v procentech průměru)

stupeň vzdělání	muži a ženy			muži			ženy		
	1988	1992	1996	1988	1992	1996	1988	1992	1996
základní	90,5	75,7	69,6	90,5	81,0	73,0	93,1	80,3	74,6
odborné	95,4	92,9	87,6	95,4	90,3	85,9	93,9	85,2	81,8
středoškolské	101,4	103,7	106,9	102,2	104,5	110,3	104,3	112,6	112,7
vysokoškolské	134,0	144,0	164,7	124,6	140,0	161,3	133,1	145,4	160,7
průměr	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
celkem [%]	100,0	100,0	100,0	115,3	119,3	116,4	79,6	77,8	81,7
poměr VŠ/základní	1,48	1,90	2,37	1,38	1,72	2,21	1,43	1,81	2,15

pramen: Mikrocenzus 1989, 1992 a 1996

Musíme podotknout, že během života osob zahrnutých v porovnáváních příjmových šetřeních se vzdělávací systém několikrát změnil. V zájmu sladění různých systémů tedy průměrujeme délku základního vzdělání (což je referenční kategorie) na osm let povinné školní docházky počínající věkem šesti let, na kterou navazuje buď odborné učiliště (tři roky), nebo střední škola (čtyři roky) a vysoká škola (dalších čtyři až šest let). Data neodlišují nositele postgraduálního vzdělání jako samostatnou kategorii. Všechny regresní funkce jsou odhadovány metodou nejmenších čtverců (OLS).

Z analýzy vyplývá, že na konci komunistické éry zvyšoval každý rok školního vzdělání pracovní příjmy mužů o 4,0 % a příjmy žen o 5,1 %. V roce 1992 už to bylo 6,1 % u mužů a 8,0 % u žen; v roce 1996 už výnosy ze vzdělání dosáhly 8,3 % u mužů, a dokonce 9,3 % u žen. Současně s tímto vývojem míra vlivu zkušeností (let strávených v daném zaměstnání) na výši mzdy stagnovala. Zatímco v roce 1988 byl účinek zkušeností (či spíše souhrnný vliv věku osoby a její generační příslušnosti) téměř stejně silný jako vliv vzdělání u mužů, v roce 1996 už vzdělání jednoznačně dominovalo (*tabulka 4*).

Naše výsledky jsou v zásadě konzistentní s jinými studiemi na dané téma. Podle Filera, Jurajdy a Plánovského (1999), kteří použili databázi středních a velkých firem, dosáhl výnos z jednoho roku vzdělání u mužů v České republice 8,1 % v roce 1995 a 9,0 % v roce 1997. Avšak podle Münicha, Švejnara a Terrell (1999), kteří použili zvláštního šetření domácností zahrnujícího 4700 aktivních osob, byl výnos ze vzdělání v roce 1996 5,8 % u mužů a 7,0 % u žen. To jsou poněkud nízké hodnoty, blízké spíše našim hodnotám z Mikrocenzu 1992. Podhodnocení nerovností podle vzdělání je ovšem v obdobných sociologických výzkumech celkem běžné; lidé uvádějí například čisté příjmy i v těch případech, kdy jsou výslovně tázáni na hrubé, neboť částky čistých příjmů mají pohotově v paměti.

2.5 Odvětvová diferenciac

Po roce 1989 nastal pokles významu zemědělství, zpracovatelského průmyslu a dopravy, zatímco se naopak zlepšila pozice terciárního sektoru. Svoji mzdovou pozici trochu posílily obchod a zdravotní a sociální služby, zatímco školství, výzkum a kultura stagnovaly. Nejvýraznější změnou je vzestup pe-

TABULKA 4 Výnosy ze vzdělání: nestandardizované koeficienty beta (závisle proměnná ln hrubé mzdy)

kategorie a proměnná	1988	1992	1996	1988	1992	1996
MUŽI A ŽENY						
počet let studia	0,044	0,069	0,088			
zkušenost	0,028	0,032	0,032	0,028	0,033	0,033
zkušenost ² :100	-0,059	-0,063	-0,066	-0,059	-0,064	-0,066
pohlaví	-0,358	-0,408	-0,350	-0,362	-0,421	-0,367
konstanta	7,692	7,738	8,341	8,072	8,319	9,077
<i>vzdělání:</i>						
odborné	—	—	—	0,054	0,102	0,138
středoškolské	—	—	—	0,151	0,317	0,406
vysokoškolské	—	—	—	0,381	0,576	0,737
adj. R ²	0,465	0,384	0,362	0,466	0,390	0,369
MUŽI						
počet let studia	0,040	0,061	0,083			
zkušenost	0,034	0,044	0,037	0,038	0,044	0,037
zkušenost ² :100	-0,074	-0,092	-0,077	-0,082	-0,092	-0,077
konstanta	8,071	7,331	8,005	7,634	7,834	8,659
<i>vzdělání:</i>						
odborné	—	—	—	0,043	0,098	0,166
středoškolské	—	—	—	0,124	0,260	0,391
vysokoškolské	—	—	—	0,339	0,525	0,731
adj. R ²	0,253	0,222	0,274	0,264	0,224	0,278
ŽENY						
počet let studia	0,051	0,080	0,094			
počet let praxe	0,022	0,017	0,027	0,022	0,017	0,027
zkušenost ² :100	-0,038	-0,022	-0,054	-0,038	-0,022	-0,054
konstanta	6,922	6,904	7,614	7,358	7,560	8,390
<i>vzdělání</i>						
odborné				0,055	0,096	0,107
středoškolské				0,182	0,370	0,421
vysokoškolské				0,453	0,642	0,757
adj. R ²	0,264	0,249	0,267	0,268	0,268	0,278

pramen: Mikrocenzý 1989, 1992 a 1996

poznámka: Všechny koeficienty významné na hladině < 0,001.

něžnictví; jeho mzdová pozice vystřelila vzhůru díky využití všech možných metod, včetně pokut placených za překračování povoleného limitu mzdového růstu. V posledních dvou letech zdravotnictví, školství a veřejná správa zaznamenaly určité výkyvy. Po nepatrném posílení pozice na počátku devadesátých let začaly klouzat zpět a v roce 1998 dosáhly nejnižší úrovně. V roce 1999 se pak tato odvětví téměř vrátila na úroveň z roku 1997, v důsledku podstatného zvýšení mzdových tarifů (*tabulka 5*).

Posuny mezd podle odvětví vedly k celkovému poklesu významu tohoto rozměru mzdové diferenciaci ve vysvětlení variance mezd v poměru k ostatním faktorům. Dnes jsou rozdíly uvnitř jednoho odvětví mnohem větší než mezi různými odvětvími navzájem. Avšak i přes toto značné oslabení mezioborových nerovností zůstávají rozdíly nadále významné. Navíc si je třeba uvědomit, že běžná statistika mezd neodráží všechny změny v odvětvových rozdílech, protože zahrnutí malých firem je problematické. Jak jsme uvedli výše, do roku 1992 byly zahrnuty pouze podniky se 100 a více zaměstnanci a teprve postupně byly výběrově zahrnuty i firmy menší.

TABULKA 5 Mzdy podle odvětví (v procentech průměru)

odvětví	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
průmysl	104,4	103,8	103,6	103,5	101,3	99,9	99,7	99,1	100,5	101,4	100,1
stavebnictví	111,2	109,9	106,6	108,2	112,3	110,6	108,1	105,1	104,9	103,3	100,6
zemědělství	108,2	109,6	97,7	91,8	87,7	85,0	84,2	80,7	79,5	78,9	75,9
doprava a komunikace	106,4	104,6	103,2	99,1	97,5	98,7	100,8	101,8	105,8	108,1	107,8
obchod a služby	83,8	85,0	86,2	90,1	88,6	91,6	88,4	87,8	98,1	98,2	97,6
zdravotnictví a sociální služby	90,1	92,6	96,6	94,5	95,0	93,9	92,1	93,7	90,0	85,1	89,4
školy	89,8	88,1	90,3	90,6	90,3	91,7	90,9	92,9	88,1	84,2	87,5
peněžnictví a pojišťovnictví	98,3	102,0	136,9	169,6	177,7	175,2	171,5	169,6	174,5	181,0	181,7
veřejná správa a obrana	101,3	100,4	105,3	114,6	117,8	120,7	117,6	118,3	110,2	103,1	107,8
průměr	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

pramen: Statistické ročenky

TABULKA 6 Regresní analýza (ln) mezd podle odvětví: nestandardizované koeficienty beta před kontrolou a po kontrole podle pohlaví, věku a vzdělání v 1996

odvětví	před kontrolou			po kontrole		
	muži a ženy	muži	ženy	muži a ženy	muži	ženy
průmysl	0,196	0,169	0,110	0,210	0,237	0,174
stavebnictví	0,270	0,107	0,269	0,187	0,196	0,172
zemědělství	0,046	-0,043	0,023	0,055	0,040	0,090
doprava a komunikace	0,242	0,143	0,232	0,213	0,203	0,242
obchod a služby	0,094	0,183	0,076	0,162	0,209	0,129
zdravotnictví a sociální služby	0,141	0,200	0,247	0,156	0,098	0,152
školy	0,180	0,295	0,252	0,064	0,047	0,052
peněžnictví a pojišťovnictví	0,707	0,796	0,734	0,587	0,569	0,584
veřejná správa a obrana	0,372	0,340	0,367	0,244	0,249	0,237
konstanta	8,911	9,100	8,748	9,015	8,606	8,371
adj. R ²	0,053	0,056	0,091	0,395	0,299	0,335

pramen: Mikrocensus 1996

Nemůžeme-li porovnat změnu odvětvových rozdílů v čase, můžeme alespoň poměřit její význam s jinými charakteristikami zaměstnanců v roce 1996. Regresní analýza v *tabulce 6* měří váhy jednak samotných odvětvových nerovností, jednak spolu s dalšími proměnnými (podobně jako v naší předchozí analýze uvedené v tabulkách 2a a 2b). Samotná proměnná odvětví o deseti kategoriích vysvětluje zhruba 5 % variance mezd všech zaměstnanců i samotných mužů, přitom ale celých 9 % variance mezd samotných žen. U žen tedy záleží mnohem více na tom, v jakém odvětví pracují. Sledujeme-li odvětví spolu s výše analyzovanými proměnnými (pohlaví, věk a vzdělání), odvětvové nerovnosti přidávají další 3 % k vysvětlení variance mezd u všech zaměstnanců i u samotných mužů a 4 % u samotných žen.

2.6 Politické faktory a vlastnictví

Za komunizmu měly politické faktory na pracovní příjmy významný, v podstatě všudypřítomný vliv. Za prvé, ovlivňovaly úroveň vzdělání jednotlivců prostřednictvím kontroly přístupu ke středoškolskému, a zejména vysokoškolskému vzdělání. Za druhé, měly značný vliv na umísťování pracovníků, ať už prostřednictvím vlivu stranických struktur či (zčásti návazných) sociálních sítí. Členství v KSČ bylo prakticky podmínkou pro získání řídicího místa v organizacích nižšího stupně a v organizacích vyššího stupně pak téměř jakéhokoli významnějšího místa. Za třetí, uplatňování vyšších mzdových tarifů nebo prémie zvýhodňovalo členy komunistické strany oproti nečlenům i v případě stejného zařazení. Podle výzkumu sociální stratifikace z roku 1984 činila „prémie“ za členství v komunistické straně zhruba 10 % mzdy (Večerník, 1998).

Tento politický rozměr mzdové diferenciaci se v počátku transformace rychle vytratil, nikoli však úplně. Dovednosti a vědomosti nabyté v dřívějších politicky významných funkcích představovaly totiž vzácný „sociální kapitál“ použitelný na vysokých pozicích i v nových soukromých podnicích a zahraničních společnostech. Petr Matějů a další autoři hovoří o „revoluci náměstků“, kteří se pouze posunuli o příčku výše (Matějů, 1998). Bogdan W. Mach vypožadoval v Polsku, že „politická segmentace bývalého státně socialistického trhu práce vykazuje silný vliv na umísťování jedinců na současném kapitalistickém trhu [...] Bývalé střední manažerské funkce mohou být v novém systému účinně vyměněny za zvýhodněné pozice – především za status vlastníka a za lepší ekonomické postavení.“ (Mach, 2000, s. 33)

V období transformace byla uvedená politická dimenze v jistém smyslu „nahrazena“ rozdíly podle charakteru vlastnictví. Ve statistických šetřeních mezd včetně Mikrocenzu 1996 není bohužel k dispozici žádná proměnná, která by umožnila zahrnout tuto dimenzi do analýzy variance mezd. Příslušná proměnná umožňující analytické zpracování je tak obsažena pouze v malých sociologických výzkumech. Pokud ji sledujeme, v žádném případě nemůžeme očekávat přehlednou mzdovou hierarchii směřující například od státních, ještě neprivatizovaných podniků na mzdovém spodku až po společnosti se zahraničním vlastníkem na vrcholu žebříčku, s různými jinými formami vlastnictví mezi nimi. Realita je poněkud složitější.

ČSÚ sice od roku 1995 publikuje mzdy podle formy hospodaření, většina rozdílů je však skryta za použitými kategoriemi. Podle výsledků z roku 1999 je ve státních podnicích zaměstnán už pouze zanedbatelný počet lidí, tito pracovníci však mají výrazně vyšší mzdy než zaměstnanci v soukromém sektoru. Celkově neexistuje žádný výrazný rozdíl mezi domácím soukromým a státním sektorem – v obou jsou mzdy na zhruba 95 % průměru. Zato mzdy ve společnostech se zahraničním kapitálem jsou mnohem vyšší: statistické šetření mezd z roku 1999 (ČSÚ, 1999) uvádí 132 % celkového průměru v zahraničních firmách (zhruba 150 tisíc zaměstnanců), 128 % v mezinárodních firmách (200 tisíc zaměstnanců) a 116 % ve smíšených firmách (500 tisíc zaměstnanců).

Mzdové průměry však neodpovídají na otázku, jak je v různých sektorech vlastnictví ohodnoceno vzdělání, popř. jiné charakteristiky pracovníků. V analýze individuálních dat zahrnujících střední a velké firmy Filer, Jurajda a Plánovský (1999) rozlišili soukromé, státní a zahraniční firmy; do-

šli při tom k závěru, že vysokoškolské vzdělání je nejlépe odměňováno v soukromém sektoru, a to po celé zkoumané období 1995–1997. Poněkud překvapivě se ukázalo, že nejméně výnosná pracovní místa pro zaměstnance s univerzitním diplomem poskytovaly zahraniční firmy. Všeobecné a odborné střední vzdělání je lépe ohodnoceno v domácích soukromých podnicích než v zahraničních. Ve státních organizacích je mnohem výše ceněno odborné střední než všeobecné středoškolské vzdělání. Vysvětlení spočívá patrně v kontrastu mezi odbornými funkcemi ve veřejných službách (školství či zdravotnictví) a jednoduchými administrativními místy.

Podle Münicha, Švejnara a Terell (1999), kteří analyzovali vlastní empirický výzkum v domácnostech, se výnosy ze vzdělání v jednotlivých odvětvích liší ještě podle pohlaví. Zatímco pro muže jsou nejvýnosnější povolání v privatizovaných firmách (výnosy z jednoho roku činí 6,5 % mzdy), dále v nově vzniklých firmách (6,1 %) a nejméně výnosná jsou povolání ve státem vlastněných podnicích (5,6 %), ženy vydělávají nejvíce v nově vzniklých firmách (8,1 %), méně v privatizovaných firmách a nejméně ve státem vlastněných podnicích (6,3 %). Je zajímavé, že mzdy v nově vzniklých podnicích jsou nejvíce určeny vzděláním a zkušeností ($R^2=0,25$ pro muže a 0,35 pro ženy), ačkoliv bychom zde spíše předpokládali největší volnost při určování mezd, kdy se berou v úvahu i neměřitelné dovednosti a schopnosti. Zdá se, že tyto firmy nesdílejí nadměrné upřednostňování mladých pracovníků, které u nás po roce 1989 převládlo.

Některé rozdíly podle vzdělání mezi státními, domácími soukromými a zahraničními podniky zůstaly výrazné i v poprivatizačním období v druhé polovině devadesátých let. Analýza vlivu vlastnického sektoru na mzdové rozdíly si ovšem žádá lepší členění, než jaké nabízejí statistická šetření. Potřebovali bychom rozlišit výrobní podniky zůstávající v rukou státu od veřejných organizací a podobně i firmy vlastněné zahraničními vlastníky od počátku (a tedy ihned restrukturalizované) od podniků zakoupených zahraničními vlastníky později (teprve, když dozněla potřeba strategického investora). Rovněž musíme odlišit privatizované, dříve státní podniky od nově vzniklých malých a středních firem. Takové proměnné jsou obsaženy ve výzkumech Ekonomických očekávání a postojů, které například dokládají vyšší mzdy v privatizovaných než v neprivatizovaných firmách a také vyšší variabilitu příjmů v soukromém sektoru (EOP, duben 1998).

3. Mezinárodní srovnání

Pokud změny v rozpětí a struktuře mezd odrážejí směřování země ke standardní tržní ekonomice, měli bychom se ptát, jak velká vzdálenost ještě zůstává mezi strukturou mezd v České republice a v západních zemích a jak je tomu v různých konkrétních aspektech. Zde se objevují dva problémy. Za prvé, neexistuje žádná „standardní“ tržní ekonomika, nýbrž jen řada národních ekonomik, z nichž každá má svá specifika. Za druhé, neexistuje žádný komplexní zdroj informací, který by nám umožnil provést podrobnou srovnávací analýzu. V nejlepším dostupném zdroji informací, kterým je *Luxembourg Income Study (LIS)*, proměnné vzdělání, odvětví a povolání buď nejsou srovnatelné, nebo dokonce chybějí. Musíme tak sestavovat obraz z více zdrojů, což nám neumožňuje provést analýzu všech proměnných současně.

TABULKA 7 Mzdová diferenciace v reformních a západních zemích v letech 1988–1992 (percentily a decilový poměr)

rok a země	percentil (procento mediánu)						decilový poměr 90/10
	5.	10.	25.	75.	90.	95.	
Česká republika ^a Slovensko ^a Maďarsko ^b Polsko ^b Východní Německo ^c Západní Německo ^c Rakousko ^d Velká Británie ^b Francie ^d	1988						
	53,8	60,0	74,4	118,9	143,8	162,5	2,40
	53,6	61,7	77,0	123,2	149,3	168,0	2,42
	50,0	58,3	74,4	135,1	183,3	225,9	3,14
	55,4	62,7	78,2	126,3	163,3	191,6	2,60
		68,1	82,1	121,1	141,9		2,08
		62,5	78,3	129,7	173,1		2,77
		51,0			181,0		3,55
	47,3	54,7	72,3	137,1	183,9	226,5	3,36
	65,0			194,0		2,98	
Česká republika ^a Slovensko ^a Maďarsko ^b Polsko ^b Východní Německo ^c Rakousko ^d Velká Británie ^b Francie ^d	1991/1992						
	51,2	56,1	69,6	116,7	153,5	184,2	2,74
		68,1			170,5		2,50
		61,6	77,3	132,4	179,8	219,3	2,92
	48,3	56,0	72,6	145,9	203,7	257,1	3,64
		69,6	82,9	123,8	159,4		2,29
		51,0			178,0		3,49
	47,3	54,8	71,7	138,0	186,5	228,0	3,40
		65,0			196,0		3,02

prameny: ^a Mikrocenzus 1989 a 1992

^b (Atkinson – Micklewright, 1992)

^c (Krueger – Pischke, 1992)

^d OECD Economic Outlook 1993

3.1 Celková nerovnost

V komunistické střední Evropě mělo Československo, spolu s bývalým Východním Německem, výjimečně rovné rozdělení mezd. Na rozdíl od Polska a Maďarska, kde liberalizační kroky začaly již před rokem 1989, se v Československu až do roku 1990 téměř nic nedálo. Před rokem 1989 byla spodní polovina mzdového rozdělení podobná ve všech zemích střední a východní Evropy, zatímco horní polovina byla v porovnání s Československem diferencovanější v Polsku a ještě více v Maďarsku. Podobné rozdíly můžeme rovněž pozorovat, když porovnáváme česká data se mzdovými statistikami z Německa a Francie, ještě větší pak ve srovnání s Rakouskem či Velkou Británií, kde je rozdělení mezd diferencovanější i ve spodní polovině (*tabulka 7*).

I bez jakéhokoli záměru posílit rozdíly začaly ekonomické reformy po roce 1990 tlačit rozdělení mezd směrem k vyšší nerovnosti. Tento proces zasáhl všechny země střední a východní Evropy, předchozí rozdíly mezi nimi se však z velké části uchovaly: nerovnost mezd byla i na počátku devadesátých let nejvyšší v Maďarsku, velmi výrazná v Polsku a nejmenší v bývalém Východním Německu. Rozdělení Československa v roce 1993 přineslo divergenci ve vývoji distribuce mezd, jež směřovala k větším rozdílům v rychle (ačkoliv pouze formálně) privatizované české ekonomice, kladoucí větší důraz na tržní síly, a ke stagnujícím rozdílům ve více etatistické a proklamativně sociálně orientovanější ekonomice slovenské.

TABULKA 8 Mzdová diferenciacie v zemích OECD (decilový poměr 90/10)

země	1980	1985	1989	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Česká republika		2,52	2,45	2,74	(3,19)	(3,14)	(3,73)	2,82	2,80
Maďarsko	2,39	2,64	3,14	3,64	3,59	4,16			4,19
Polsko	2,88	2,70	2,43	2,90	3,0	3,4	3,4	3,5	3,5
Východní Německo			2,08	2,29					
Západní Německo	2,67		2,45	2,44	2,32		2,37		
Rakousko	2,61		3,55	3,54	3,58	3,66			(2,70)
Belgie	2,01		2,36	2,29	2,25	2,08			
Dánsko	2,14	2,17	2,18	2,17					
Francie	3,08	3,12	3,28	3,23	3,26	3,28			
Itálie	2,64	2,50	2,16		2,77		3,11		
Nizozemí		2,89	3,05	3,08		3,04	2,57		
Portugalsko		3,62	3,49	3,96	4,05		3,96		
Švédsko	2,04	2,07	2,12	2,10	2,13				
Švýcarsko			2,72	2,67	2,71	2,65	2,72	2,75	
Velká Británie	2,79	3,06	3,28	3,31	3,33	3,31	3,38		
USA					4,16	4,35	4,39		
Japonsko	3,01	3,11	3,16	3,03	3,04	3,02			

prameny: Česká republika: mzdová šetření ČSÚ (Čísla v závorkách jsou založena na odhadech, jejichž spolehlivost je omezená.)

Maďarsko: (Atkinson – Micklewright, 1992); od roku 1992 osobní sdělení Elizabeth Lindner z Centrálního statistického úřadu

Polsko: (Atkinson – Micklewright, 1992); Světová banka, OECD

Východní Německo: (Krueger – Pischke, 1992)

ostatní země: OECD Economic Outlook, 1993, 1996

čísla za Západní Německo, Francii, Nizozemsko a Portugalsko – OECD DEELSA/ELSA/WP7(99)4

poznámky: – OECD Economic Survey Czech Republic 1998 sděluje pro Rakousko 1994 odlišné hodnoty než OECD Economic Outlook – 2.95.

– Rakouský mikrocensus 1997 sděluje mnohem nižší hodnoty pro zaměstnance než ty, které uvádí OECD.

V tabulce 8 jsou změny mzdové diferenciacie zobrazeny jediným indikátorem, totiž decilovým poměrem. Jde o jednoduchý ukazatel, jehož výhodou spočívá ve snadné dostupnosti a srovnatelnosti a jehož nevýhodou je opominutí nejnižšího a nejvyššího decilu mezd zaměstnanců. Připomeňme znovu, že v České republice byl největší mzdový růst zaznamenán právě v desátém decilu, což byl zřejmě i případ dalších reformních zemí. Pro porovnání mezičasových změn shromažďujeme různé zdroje, které nejsou vždy zcela srovnatelné, takže výsledky musíme interpretovat s velkou opatrností. Jak připomínají Atkinson a Brandolini (2000), druhotné využití dat vždy zahrnuje zpravidla mnoho nejasností a může vést k odlišným výsledkům.

V naší kompilaci se při pohledu na obrovské rozdíly v Maďarsku může zdát, že data nezahrnují pouze zaměstnané na plný úvazek (a to navzdory explicitnímu vyjádření pracovníka statistického úřadu, že tomu tak je). Skok v rozdílech v České republice mezi lety 1993–1995 považujeme za iluzorní, protože statistiky mezd v tomto období byly sestaveny z různých zdrojů, nikoli na základě standardního šetření. Pokud uvedené roky vynecháme, vidíme postupně rostoucí mzdové nerovnosti. Díky tomuto růstu se Česká republika umísťuje někde mezi skupinou tvořenou typicky „liberálními“ a současně i jihoevropskými zeměmi s vyšší nerovností a skupinou tvořenou „sociálně štedrými“ zeměmi západní a severní Evropy, kde je nerovnost menší.

TABULKA 9 Rozdíly výdělků podle vzdělání v zemích OECD okolo roku 1995
(v procentech výdělků pracovníků se středoškolským vzděláním)

země	nižší vzdělání			vysokoškolské vzdělání			poměr VŠ/nižší		
	celkem	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem	muži	ženy
Česká republika	78	75	69	151	143	138	1,94	1,91	2,00
Německo	76	82	82	158	152	151	2,08	1,85	1,84
Dánsko	84	86	87	134	138	132	1,59	1,60	1,53
Finsko	93	91	93	187	190	174	2,01	2,09	1,87
Francie	82	85	79	178	185	167	2,17	2,18	2,11
Irsko	85	77	62	183	171	187	2,15	2,22	3,02
Itálie	77	74	74	134	142	120	1,74	1,92	1,62
Nizozemí	86	87	77	137	135	143	1,59	1,55	1,86
Portugalsko	64	62	64	184	182	175	2,88	2,94	2,73
Švédsko	90	88	89	153	158	144	1,70	1,80	1,62
Švýcarsko	71	80	75	161	146	161	2,27	1,82	2,15
Velká Británie	74	79	69	181	161	190	2,44	2,04	2,75
USA	67	64	64	183	183	175	2,73	2,86	2,73

pramen: OECD; Hodnota pro Českou republiku byla přepočtena podle Mikrocenzu 1996.

poznámka: Zahrnuty pouze osoby ve věku 25–64 let.

3.2 Výnosy ze vzdělání

Výnosy ze vzdělání rovněž vykazují podstatné rozdíly mezi zeměmi. Zde musíme vzít v úvahu kvalitativní odlišnosti mezi dynamickou tržní ekonomikou a statickou ekonomikou příkazovou. V tržní ekonomice představuje vzdělání především osobní investici, která je hodnocena v prostředí hospodářské soutěže. Od větších znalostí a schopností se zde očekává vyšší produktivita práce. V příkazové ekonomice je vzdělání považováno za veřejný statek, který nemusí být individuálně ohodnocen. Přestože původní tvrdá komunistická linie („studoval jsi za dělnické peníze, takže nadhodnota z tvé práce patří všem“) nebyla nikdy uplatněna v plném rozsahu, pozice vzdělaných pracovníků v komunistické části Evropy – a v Československu zejména – byla jen stěží srovnatelná se situací v západních zemích.

Jak ukazuje *tabulka 9*, diferenciací mezd podle vzdělání se v zemích OECD značně liší – od sociálních států (Dánsko, Norsko) vykazujících pouze malé rozdíly až po liberální státy (Velká Británie, USA), kde jsou nerovnosti větší. Podle našeho názoru je spolehlivost takových dat poněkud pochybná, neboť přinejmenším dva státy neodpovídají očekávanému obrazu: Itálie s extrémně malými mzdovými rozdíly a naopak Francie s velkými rozdíly (zde odkazujeme na *tabulku 8*, podle které jsou celkové rozdíly v obou zemích podobné). Podle uvedeného zdroje jsou mzdové rozdíly podle vzdělání v České republice již nad úrovní obvyklou v „sociálně štědrých“ západních zemích. Pokud jde o mzdovou nerovnost v celku zaměstnanců, byla u nás dosažena úroveň Německa, nerovnost u samotných mužů se pohybuje na úrovni Itálie, Švýcarska či Velké Británie.

Čím více jsou vyšší stupně vzdělání zastoupeny v populaci (což je případ vyspělých zemí), tím nižší jsou jejich výnosy v porovnání s nižšími stupni vzdělání (Baudelot – Glaude, 1990). Tento vztah částečně vysvětluje, proč může být vzdělání v reformních zemích lépe hodnoceno než v zemích vyspělejších. Zatímco v reformních zemích se to ovšem týká jen malé části populace, ve vyspělých zemích jde o velké kategorie pracovníků. Denis H. Sul-

livan a Timothy M. Smeeding však došli k závěru, že „ačkoliv je evidentní, že dostatečně vyšší nabídka vysoce vzdělaných pracovníků může snížit či úplně obrátit prémii za vzdělání, výsledky srovnávací analýzy nejsou v souladu s tvrzením, že mezi vyspělými (OECD) zeměmi je vyšší úroveň vzdělání doprovázena nižší mírou nerovnosti“ (Sullivan – Smeeding, 1997, s. 12). Zatímco ve Švédsku byl dokumentován pokles návratnosti vzdělání (Björklund, 2000), prémie za vzdělání na úrovni *college* v USA se nejprve v sedmdesátých letech zmenšila a poté opět v osmdesátých letech narostla, a to v důsledku vývoje v soukromém sektoru (Katz – Krueger, 1991).

V tranzitivních ekonomikách roste prémie za vzdělání spolu s rostoucí nabídkou vzdělaných lidí. Zdá se, že jde o jedinečný případ, který kontrastuje se situací v zemích, kde vývoj kapitalizmu nebyl nikdy přerušen. Podle našeho názoru vyšší výnosy ze vzdělání v reformních zemích nejsou pravděpodobně podloženy vyšší produktivitou práce. Jelikož zlepšování pozice vzdělaných pracovníků je rychlejší než restrukturalizace jejich pracovních míst a podniků, můžeme hledat vysvětlení v jakési „politické rentě“ spojené se zakládáním demokratických režimů. Návrat k demokracii vedl i k odstranění dřívější degradace vyššího vzdělání a duševní práce způsobené komunistickým režimem. Lidé s vyšším vzděláním jsou rovněž hojně zastoupeni ve skupině nejlépe placených pracovníků; v této souvislosti Kertesi a Köllö (1999, s. 11) hovoří o jakémisi zvláštním „privatizačním výnosu“.

Protikladné trendy, pokud jde o prémii za vzdělání v reformních a vyspělých zemích, můžeme doložit vývojem ve čtyřech středoevropských ekonomikách (*tabulka 10*). Na jedné straně ve všech tranzitivních zemích výnosy ze vzdělání výrazně narostly, z toho nejvíce v České republice, na druhé straně v Rakousku pozorujeme trend opačný. Aktuální stav je tak v důsledku protichůdných tendencí překvapivě podobný ve všech sledovaných zemích. Nejnovější hodnoty v Rakousku jsou dokonce o něco nižší než v transformujících se ekonomikách. Avšak hodnocení vysokoškolského vzdělání je v Rakousku už naopak vzdálenější od přínosu středoškolského vzdělání, než je tomu v reformních zemích.

Porovnání relativních výnosů ze vzdělání nám ve skutečnosti říká jen málo o samotném fungování ekonomiky jako celku, stejně jako o trhu práce samotném. Vazba mezi vyšší produktivitou práce vzdělaných pracovníků a jejich výdělků je základní tezí teorie lidského kapitálu. Při pohledu na vývoj v České republice v devadesátých letech vidíme, že i přes růst výnosů ze vzdělání celková produktivita práce klesala. Změny zaměstnanosti byly v každém případě mnohem důležitějším faktorem vývoje v produktivitě práce než rostoucí mzdové nerovnosti. Zdravý hospodářský růst má přirozeně mnohem více determinant, než je individuální výnosnost znalostí a dovedností, které přitom sahají od makroekonomické situace až po fungování tržních institucí a podnikatelskou etiku.

3.3 Rozdíly podle pohlaví

Podle mzdových šetření se význam nerovnosti podle pohlaví v České republice po roce 1989 poněkud snížil. V roce 1988 činila průměrná mzda žen pracujících na plný úvazek 71 % průměrné mzdy jejich mužských kolegů, do roku 1996 vzrostla na 76 %, ale následně opět poklesla na 72 % v roce 1998 s tendencí k ustálení v roce 1999, kdy dosáhla 73 % (ČSÚ, 1999). Pou-

TABULKA 10 Mzdová prémie pro jednotlivé stupně vzdělání a jeden rok školy ve třech reformních zemích a v Rakousku

v %

země a rok	základní	vyučení	středoškolské	vysokoškolské	jeden rok školy
<i>Česká republika</i>					
všichni 1970	ref.	4,9	12,8	32,3	3,0
1988	ref.	5,4	15,1	38,1	4,4
1992	ref.	10,2	31,7	57,6	6,9
1996	ref.	13,8	40,6	73,7	8,8
1996	ref.	11,9	39,8	93,6	11,1
muži 1970	ref.	3,6	14,1	30,1	3,0
1988	ref.	4,3	12,4	33,9	4,0
1992	ref.	9,8	26,0	52,5	6,1
1996	ref.	16,6	39,1	73,1	8,3
1996	ref.	15,8	40,3	94,4	10,9
ženy 1970	ref.	7,2	11,3	34,2	2,9
1988	ref.	5,5	18,2	45,3	5,1
1992	ref.	9,6	37,0	64,2	8,0
1996	ref.	10,7	42,1	75,7	9,4
1996	ref.	7,8	39,3	96,7	11,4
<i>Maďarsko</i>					
muži 1989	ref.	11,6	24,8	67,8	–
1992	ref.	14,5	34,9	83,9	–
1996	ref.	14,5	32,9	86,8	–
ženy 1989	ref.	12,8	26,0	74,1	–
1992	ref.	14,2	35,7	86,7	–
1996	ref.	11,6	33,1	88,0	–
<i>Polsko</i>					
všichni 1987		–	–	–	5,0
1992		–	–	–	7,9
1996		–	34,0	77,4	7,3
muži 1992	–9,3	ref.	(–4,1)–8,6	29,7	–
1995	–10,3	ref.	7,6–13,6	44,1	–
ženy 1992	–8,6	ref.	14,2–15,8	30,2	–
1995	–3,5	ref.	7,4–12,3	43,2	–
<i>Rakousko</i>					
muži 1989	ref.	10,6	33,1	60,7	9,7
1993	ref.	10,7	26,0	61,2	9,4
1995	ref.	–	–	–	6,9
1997	ref.	–	–	–	7,4
ženy 1989	ref.	–	–	–	10,4
1993	ref.	–	–	–	8,9
1995	ref.	–	–	–	6,1
1997	ref.	–	–	–	8,0

poznámka: V Polsku a v Rakousku je jako reprezentant středoškolského vzdělání bráno střední všeobecné vzdělání.

prameny: – *Česká republika*: Mikrocensus 1970, 1989, 1992 a 1996 (rozpočtový a soukromý sektor, kontrolováno pro pohlaví, zkušenost, zkušenost²; údaje v řádku pro rok 1996 v kurzivě navíc kontrolovány pro odvětví a region)

– *Maďarsko*: (Kertesi – Köllö, 1999) (soukromý sektor, kontrolováno pro pohlaví, zkušenost, zkušenost², profesi, produktivitu, poměr kapitálu a práce, velikost firmy a odvětví)

– *Polsko*: údaje pro všechny pracovníky podle (Rutkowski, 1996) (rozpočtový a soukromý sektor, kontrolováno pro pohlaví, zkušenost, zkušenost², odvětví); údaje za muže a ženy podle Puhani, cit. v (Kertesi – Köllö, 1999) (rozpočtový sektor, kontrolováno pro zkušenost, zkušenost², profesi, lokalitu, odvětví, typ domácnosti, místní nezaměstnanost, předchozí zaměstnanecký status a pracovní omezení); poslední sloupec podle (Rutkowski, 1996) (rozpočtový a soukromý sektor, kontrolováno pro pohlaví, zkušenost, zkušenost² a odvětví)

– *Rakousko*: údaje pro jednotlivé stupně vzdělání podle (Hofer – Pichelmann – Schuh, 1999) (soukromý sektor, kontrolováno pro pohlaví, zkušenost, zkušenost²), další údaje podle (Fersterer – Winter-Ebmer, 1999) (rozpočtový a soukromý sektor, kontrolováno pro pohlaví, zkušenost, zkušenost²; údaje v kurzivě navíc kontrolovány pro typ rodiny, národnost, odvětví, region a velikost lokality)

žijeme-li však medián mezd, vidíme příznivější trend – poměr mediánu mezd žen a mužů vzrostl ze 71 % v roce 1988 na 78 % v roce 1997. Zatímco nízké mzdy mužů stagnovaly a vysoké rostly, nárůst mezd žen byl proporcionálnější (Holý, 1999). V těchto výpočtech však nejsou mzdy přepočteny na odpracované hodiny (v úvahu jsou sice brána pouze zaměstnání na plný úvazek, avšak ženy tráví v práci méně hodin než muži).

Také v ostatních reformních zemích se mzdová pozice žen v porovnání s muži po roce 1989 zlepšila, což dokládá studie Elizabeth Brainerd (1997), která však nevychází z plně srovnatelných dat. Česká republika byla v tomto procesu poněkud pomalejší. Podle Jana Rutkowského (2000) rozdíl mezi ženami a muži vyčerpával 24 % variance mezd v Maďarsku (1996, data z panelového průzkumu domácností) a 31 % v Polsku (1996, data výběrových šetření pracovních sil). Údaje Mikrocenzu 1996 (tabulka 2a) ukazují hodnotu 37 %, což je zdaleka nejvíc. Zkušenost však říká, že mzdy sledované ve statistických šetřeních zahrnují menší část celkových příjmů z práce (tj. včetně vedlejších zaměstnání a šedé ekonomiky) v Maďarsku a Polsku než v České republice. Proto jsou v těchto zemích skutečné rozdíly ve výdělcích mužů a žen zřejmě podstatně vyšší, než naznačují dostupné údaje.

Přestože variance vysvětlená rozdíly pohlaví po roce 1989 v České republice znatelně poklesla, mzdové rozdíly mezi muži a ženami zůstávají značné. V tom se však příliš nelišíme od západních zemí. V polovině devadesátých let se hrubá hodinová mzda žen pohybovala mezi 72 a 74 % mzdy mužů v jihoevropských zemích, jako je Portugalsko nebo Španělsko (stejně hodnoty ale dosáhlo i Rakousko a Velká Británie), a mezi 87 a 88 % v severských zemích, jako je Dánsko či Švédsko, přičemž Francie, Německo a Itálie stály někde uprostřed. Jestliže v analýze kontrolujeme rozdíly složení mužské a ženské pracovní síly, ženy mají v EU v průměru o 15 % nižší mzdy než muži. Dokonce i ve věkové skupině 25–29 let, která by měla vykazovat velmi rovný přístup ke vzdělání a příležitostem, představují mzdy žen pouze 86 % mezd mužů (Eurostat, 1999). V tomto ohledu má tedy Česká republika blízko k jihoevropským zemím.

Váha „diskriminace“ v diferenciaci mezd podle pohlaví je odhadována pomocí dekompozičních metod, jimiž můžeme eliminovat rozdíly složení a určit „zbytek“, který může být přisuzován nerovnému odměňování. Některé výsledky pro západní země jsou překvapivě příznivé. V Německu zjistila Monika Jungbauer-Gans (1999), že po eliminaci vlivu proměnných, které indikují přístup k pracovním místům, samostatně výdělečně činné ženy mají vlastně stejné výdělky jako muži, a to na rozdíl od žen v zaměstnaneckém poměru. Pro Francii spočetly Dominique Meurs a Sophie Ponthieux (1999) z dat výběrových šetření pracovních sil čtyři hodnoty měřící relaci mezd žen vůči mzdám mužů: –23,9 % v neprospěch žen pro všechny zaměstnané, –12,4 % pro zaměstnané na plný úvazek, –11,4 % po eliminaci rozdílů v přístupu ke všem pracovním místům a pouze –6,9 % po eliminaci rozdílů v přístupu k pracovním místům na plný úvazek.

Situace v České republice je mnohem méně příznivá než v západních zemích. Štěpán Jurajda provedl dekompoziční analýzu na datech mzdových výzkumů v České republice a na Slovensku z roku 1998, a to za použití proměnných charakterizujících jak pracovníky, tak podniky. Výsledky ukazují, že po zahrnutí věku, vzdělání, typu zaměstnání a sektoru vlastnictví firmy lze jednu třetinu celkového rozdílu výdělků ve veřejném sektoru přičíst na

vrub pohlaví a v soukromém sektoru dokonce téměř dvě třetiny. Jak autor poznamenává, uvedené hodnoty jsou mnohem vyšší než například v USA, kde reziduální „diskriminace“ tvoří pouze jednu třetinu celkového rozdílu, který však je celkově mnohem větší (Jurajda, 2000). V tomto smyslu Česká republika očividně za vyspělými zeměmi zaostává.

4. Závěrem

Pro komunistické Československo byla příznačná mzdová nivelizace. Malé rozdíly v rámci sevřené diferenciaci mezd byly ovlivněny spíše demografickými faktory (pohlaví a věk) než faktory tržními (kvalifikace, schopnosti, povolání). Kromě toho byla upřednostňována některá odvětví (hornictví, hutnictví a těžké strojírenství) a vybrané kategorie pracovníků (vrcholní státní a straničtí úředníci, armádní a policejní důstojníci). Za fasádou téměř stabilního rozpětí a pouze malých nerovností se demografické faktory dokonce postupně posilovaly a rovněž zvýhodnění takzvaných produktivních odvětví dále narůstalo, zatímco mzdová pozice vzdělanějších lidí klesala a mladé generace byly znevýhodňovány vůči starším.

Transformační proces po roce 1989 začal měnit zavedenou strukturu mezd a řadu předchozích tendencí rychle obrátil. Celkové mzdové rozpětí se rozevřelo a spolu s tím se zvýšily výnosy ze vzdělání. Naopak nerovnosti podle pohlaví se trochu zmírnily a věkový profil mezd se značně vyrovnal. Pokud jde o odvětvovou diferenciaci mezd, dřívější tarifní systém byl v podstatné (nikoli však plné) míře nahrazen tržními rozdíly. Ve veřejném sektoru byla zavedena nová a jednodušší tarifní tabulka, v níž (v zásadě stejně jako v předchozí) jsou upřednostněny zkušenosti před kvalifikací. Ve velké části soukromého sektoru jsou mzdy určovány na základě vyjednávání mezi zaměstnavateli a odbory. Mnozí právníci, manažeři a odborníci v marketingu a dalších speciálních službách pro zahraniční firmy mají již výdělků srovnatelných se svými západními kolegy.

I když se struktura mezd postupně přizpůsobila novým podmínkám, současný systém je stále ještě směsicí dřívějších rysů (o čemž svědčí značný význam rozdílu podle pohlaví), transformačních charakteristik (zobrazených především rozdíly mezi jednotlivými sektory vlastnictví) a cílového systému (což je nejlépe doloženo rostoucími výnosy ze vzdělání). V důsledku různých okolností je přizpůsobení tržním standardům nerovnoměrné. Posun směrem k „západnímu modelu“ odměňování práce byl očividně rychlejší v nových soukromých firmách a společnostech se zahraničním vlastníkem. Rovněž tak v nevýrobním sektoru zjišťujeme nerovnoměrný mzdový růst, který byl doposud nejvyšší v peněžnictví, výrazný ve veřejné správě, avšak nepatrný ve zdravotnictví a sociálních službách, školství a výzkumu. Existuje rovněž segment zahraničních (nejčastěji ukrajinských) dělníků vykonávajících nejméně prestižní práce ve stavebnictví a lehkém průmyslu.

Přihlédneme-li ke všem omezením a podmíněnostem, sledované trendy a mezinárodní srovnání ukazují, že během relativně krátkého časového období se diferenciaci a struktura mezd v České republice energicky vydaly směrem k západnímu modelu. Klesající význam demografických charakteristik a rostoucí důležitost vzdělání tomu zcela jasně nasvědčují. Stejně jako v mnoha jiných oblastech našeho ekonomického a společenského života však i zde vyvstávají důležité otázky: Do jaké míry jsou tyto změny nejen for-

mální, ale také obsahové? Do jaké míry zajišťují obsazování odpovědných pozic schopnějšími lidmi? Jaký je jejich dopad na vyšší produktivitu práce? Jak zvyšují výkonnost ekonomiky jako celku?

Tyto otázky jdou ovšem nad rámec našeho příspěvku a vysvětlující schopnosti jakýchkoli mzdových šetření. Aniž bychom se pouštěli do hlubší diskuze, můžeme vyjádřit názor, že ve skutečnosti neexistuje žádná záruka toho, že větší příjmové rozdíly zajistí větší a kvalitnější výkon, že delší vzdělání nutně povede i k vyšší produktivitě práce a že prostor uvolněný zmenšeným významem demografických charakteristik pracovníků ve stanovení mezd bude skutečně využit ke zlepšení pracovních pobídek, bez ohledu na askriptivní mechanismy. O tom všem existuje řada pochybností, a tak ze zjištěných výsledků můžeme jen jeden brát jako jistotu: že celá struktura mezd a pobídek je dnes po desetiletích stagnace v pohybu, který otevírá jedinečné šance směřování k otevřené tržní ekonomice.

LITERATURA

- ATKINSON, A. B. – BRANDOLINI, A. (2000): Promise and pitfalls in the use of 'secondary' datasets: income inequality in OECD countries. Roma, Banca d'Italia, *Temi di discussione del Servizio Studi*, 2000, no. 379.
- ATKINSON, A. B. – MICKLEWRIGHT, J. (1992): *The Economic Transformation of Eastern Europe and the Distribution of Income*. Cambridge, Cambridge University Press, 1992.
- BAUDELLOT, C. – GLAUDE, M. (1990): Les diplomes payent-ils de moins en moins? Paris, INSEE, *Données sociales*, 1990.
- BECKER, G. S. (1964): *Human Capital*. New York, Columbia University Press, 1964.
- BJÖRKLUND, A. (2000): Education policy and returns to education. *Swedish Economic Policy Review*, vol. 7, 2000, no. 1, pp. 71–105.
- BRAINERD, E. (1997): Women in transition: Changes in gender wage differentials in eastern Europe and the former Soviet Union. *Luxembourg Income Study, Working Paper*, 1997, no. 171.
- Český statistický úřad (ČSÚ) (1999): Mzdová diferenciacie zaměstnanců v roce 1999. Praha, ČSÚ, *Práce, sociální statistiky*, kód 31-11-00.
- Eurostat (1999): *Population and social conditions*, (Luxembourg) 1999, no. 48.
- FESTERER, J. – WINTER-EBMER, R. (1999): Returns to education – evidence for Austria. *University Linz, Arbeitspapier*, 1999, no. 9913.
- FILER, R. K. – JURAJDA, S. – PLÁNOVSKÝ, J. (1999): Education and wages in the Czech and Slovak Republics during transition. *Labour Economics*, vol. 6, no 4, pp. 581–593.
- FLANAGAN, R. J. (1995): Wage structures in the transition of the Czech economy. *International Monetary Fund, Staff Papers*, 1995, no. 42.
- FLEK, V. (1996): Wage and employment restructuring in the Czech Republic. *Czech National Bank, Working Papers*, 1996, no. 60.
- HOFER, H. – PICHELMANN, K. – SCHUH, A.-U. (1999): Price and quantity adjustment in the Austrian labour market. Vienna, *Institute for Advanced Studies, Economics Series*, 1999, no. 57.
- HOLÝ, D. (1999): Analýza mzdové disparity mužů a žen na podkladě výběrového šetření mezd zaměstnanců. *Statistika*, roč. 36, 1999, č. 2, ss. 53–68.
- CHASE, R. S. (1998): Markets for communist human capital: return to education and experience in post-communist Czech Republic and Slovakia. *Industrial and Labor Relations Review*, vol. 51, 1998, no. 3, pp. 401–423.
- JUNGBAUER-GANS, M. (1999): Der Lohnunterschied zwischen Frauen und Männern in selbständiger und abhängiger Beschäftigung. *Köllner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, vol. 51, 1999, Nr. 2, SS. 364–390.
- JURAJDA, Š. (2000): Gender wage gap and segregation in late transition. Prague. *CERGE-EI Discussion Paper*, 2000, no. 34.

- KATZ, L. F. – KRUEGER, A. B. (1991): Changes in the structure of wages in the public and private sectors. *Research in Labor Economics*, vol. 12, pp. 137–172. (See also: *Education Matters. Selected Essays by Alan B. Krueger*. Edwar Elgar, 2000)
- KERTESI, G. – KÖLLÖ, J. (1999): Economic transformation and the return to human capital. The case of Hungary, 1986–1996. Institute of Economics, *Budapest Working Papers on the Labour Market*, 1999, no. 6.
- KRUEGER, A. B. – PISCHKE, J. S. (1992): A comparative analysis of East and West German labor market before unification. *Discussion Papers of the Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung*, 1992, no. 11.
- LORENZ, F. O. – HRABA, J. – PECHAČOVÁ, Z. (1999): Privatization and income change in the Czech Republic: tensions in the lives of rural and urban employed men. *Rural Sociology*, vol. 64, 1999, pp. 693–717.
- LORENZ, W. – WAGNER, J. (1990): A note on returns to human capital in the eighties. Evidence from twelve countries. *Luxembourg Income Study, Working Paper*, 1990, no. 54.
- MACH, B. W. (2000): Nomenklatura, communist party membership, and advantage on the labor market. In: K. M. Slomczynski (ed.): *Social Patterns of Being Political. The Initial Phase of the Post-Communist Transition in Poland*. Warsaw, IFiS Publishers, 2000.
- MATĚJŮ, P. (1998): Sociální mobilita a změny v životních šancích. In: Večerník, J. (ed.): *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*. Praha, Academia, 1998.
- MEURS, D. – PONTHEUX, S. (1999): Emploi et salaires: les inégalités entre femmes et hommes en mars 1998. Paris, Ministère de l'emploi et de la solidarité, *DARES Informations*, 1999, no. 99.08-32.2.
- MUNICH, D. – SVEJNAR, J. – TERRELL, K. (1999): Returns to human capital under the communist wage grid and during the transition to a market economy. *CEPR Discussion Papers*, 1999, no. 2332.
- PUHANI, P. A. (1999): All quiet on the wage front? Gender, public-private sector issues and rigidities in the Polish wage structure. München, *Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung, Working Paper*, 1999.
- RUTKOWSKI, J. (1994): *Labor market transition and changes in wage structure: The case of Poland*. Princeton University, Center for International Studies, 1994.
- RUTKOWSKI, J. (1996): Changes in the wage structure during economic transition in Central and Eastern Europe. Washington, The World Bank, *World Bank Technical Paper*, no. 340.
- RUTKOWSKI, J. (2000): *Wage inequality in transition economies of Central Europe. Trends and patterns in the late 1990s*. Washington, The World Bank – processed
- SMEEDING, T. M. – CODER, J. (1993): Income inequality in rich countries during the 1980s. *Luxembourg Income Study, Working Paper*, no. 88.
- SULLIVAN, D. H. – SMEEDING, T. M. (1997): Educational attainment and earnings inequality in eight nations. *Luxembourg Income Study, Working Paper*, no. 164.
- VEČERNÍK, J. (1991): Earnings distribution in Czechoslovakia: Intertemporal change and international comparison. *European Sociological Review*, vol. 6, 1991, no. 2, pp. 237–252.
- VEČERNÍK, J. (1995): Changing earnings distribution in the Czech Republic. Survey evidence from 1988–1994. *Economics of Transition*, vol. 3, 1995, no. 3, pp. 355–371.
- VEČERNÍK, J. (1996): *Občan a tržní ekonomika. Příjmy, nerovnost a postoje v české společnosti*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 1996.
- VEČERNÍK, J. (1999): Motivační mechanismy lidských zdrojů. Kapitola IV. In: *Lidské zdroje v České republice*. Praha, Ústav pro informace ve vzdělávání a Národní vzdělávací fond, 1999.
- VEČERNÍK, J. (ed.) (1998): *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*. Praha, Academia, 1998.

ZDROJE INDIVIDUÁLNÍCH DAT

Mikrocensus 1989 byl proveden Federálním statistickým úřadem na dvouprocentním výběru domácností ($N = 69912$) v březnu 1989 s příjmy zjišťovanými za rok 1988. *Mikrocensus 1992* byl proveden Českým statistickým úřadem na půlprocentním výběru domácností ($N = 16234$) v březnu

1993 s příjmy zjišťovanými za rok 1992. *Mikrocensus 1996* byl proveden Českým statistickým úřadem na jednoprocentním výběru domácností ($N = 27314$) v březnu 1997 s příjmy zjišťovanými za rok 1996.

Ekonomická očekávání a postoje (EOP) byl výzkum zprvu pololetně (1990–1992) a později ročně (od roku 1993) organizovaný týmem ekonomické sociologie Sociologického ústavu Akademie věd pod vedením autora. Výběr souboru dospělých osob je dvoustupňový kvótní, založený v prvním kroku na proměnných regionu a velikosti obce a v druhém kroku na pohlaví, věku a vzdělání. Sběr dat provádělo Středisko empirických výzkumů STEM.

SUMMARY

JEL Classification: J31

Keywords: earnings disparities – returns to education – Czech Republic

Earnings Disparities in the CR: Evidence from the Nineties and a Cross-National Comparison

Jiří VEČERNÍK – Institute of Sociology, Czech Academy of Sciences, Prague (vecernik@soc.cas.cz)

Wage and income surveys from 1989 to 1999 reveal the extent of changes in the inequality of earnings in the Czech Republic and the main components of the new income disparities. The author first examines the increasing differences and the decreasing weight of demographic characteristics in wage structure. Then, in the second part of the paper, evidence is gathered toward a cross-national comparison of income distribution in order to demonstrate the increasing similarity of the Czech wage structure with those in Western countries. The introduction of a market economy in the Czech Republic in the Nineties has led to an increase in earnings disparity similar to those in the West; the communist-era demographic of earnings is being replaced by capitalist market characteristics; and ownership disparities, instead of political privileges, have come to the fore. Thus, the overall earnings structure underwent systemic changes and approaches the Western pattern.

A full English-language version of this paper is available at the journal's Web site: <http://www.financeauver.org>.